

УДК 351.745.7

Гаврик Сергій Юрійович —
проректор Луганського державно-
го університету внутрішніх справ
з кадрового забезпечення та між-
народних зв'язків

До визначення поняття “матеріали оперативно-розшукової діяльності”

Стаття присвячена визначенню поняття “оперативно-розшукова діяльність”, його співвідношенню з поняттями “оперативно-розшукова інформація” та “результати оперативно-розшукової діяльності”, а також розкриттю ролі цього поняття для підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: організована злочинність, оперативно-розшукова діяльність, матеріали оперативно-розшукової діяльності, оперативно-розшукова інформація, результати оперативно-розшукової діяльності.

Фактивними переконливо доводиться, що сучасна злочинність, якій властиві організованість, професіоналізм, транснаціональний характер, діяльність якої має особливо тяжкі наслідки, становить небезпеку не лише національним інтересам окремої держави, а й всьому світовому співтовариству. Вона посягає на цілий комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, таких як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини, безпека суспільства і держави, приватна, суспільна й державна власність тощо. Злочинні угруповання, проникаючи в органи законодавчої влади й державного управління, у правоохоронні й судові установи, лобіюють у них свої незаконні інтереси, завдають значних збитків суспільству та державі, а також конкретній людині, яка відповідно до Конституції України визнається найвищою соціальною цінністю у державі.

Висока технічна оснащеність злочинних угруповань, наявність у них власної розвідки й контррозвідки, володіння ними новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам ускладнює, а іноді й унеможливує виявлення ознак вчинюваних ними злочинів лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами. Важливе місце у цьому посідає оперативно-розшукова діяльність

(далі – ОРД), якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини не лише після того, як вони вчинені, але й на стадіях їх підготовки або вчинення, здійснювати профілактичну діяльність [1, с. 5].

Проведений нами аналіз оперативно-розшукових і кримінальних справ про тяжкі, особливо тяжкі злочини та всі злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями, а також наукових джерел, присвячених проблемам використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності (далі матеріалів ОРД) у кримінальному процесі свідчить про те, що виявлення й розслідування таких злочинів та їх судовий розгляд можливі лише при належному оперативно-розшуковому забезпеченні інтересів кримінального судочинства. Проте, на сьогодні таке забезпечення, про що свідчать результати проведеного нами аналізу практики, не є достатньо ефективним. Зазначене негативно позначається на реалізації мети та завдань як оперативно-розшукової діяльності, так і кримінального судочинства.

Однією з причин цього є нерозробленість багатьох правових категорій, що застосовуються при використанні матеріалів ОРД в інтересах кримінального судочинства і, перш за все, такої фундаментальної наукової та правової категорії як “матеріали оперативно-розшукової діяльності”.

Слід зазначити, що термін “матеріали оперативно-розшукової діяльності” вживається лише у ст. 10 чинного Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” (далі Закон України “Про ОРД”), в якій зазначається, що “матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються:

1) як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій;

2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі;

3) для попередження, припинення і розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісти зникли;

4) для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, а також співробітників розвідувальних органів України та їх близьких родичів, осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей;

5) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;

6) для інформування державних органів відповідно до їх компетенції” [2].

Проте, як у цьому Законі, так і у відповідних відомчих нормативно-правових актах термін “матеріали оперативно-розшукової діяльності” вживається без розкриття його поняття, змісту, форми та визначення їх видів. Нерідко на практиці матеріали ОРД ототожнюються з такими правовими категоріями, як результати ОРД та оперативно-розшукова інформація, які, на наш погляд, хоча і є близькими за своїм значенням, проте мають різну правову і гносеологічну природу.

У теорії ОРД, кримінального процесу та криміналістики дослідженню цього питання, зважаючи на його актуальність, присвячено низку наукових праць Д. І. Беднякова, Ю. М. Грошевого, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, Є. О. Долі, В. І. Зажицького, С. Ф. Єськова, Б. Г. Розовського, С. М. Стахівського, М. Є. Шумили, О. Ю. Шумилова та ін. [1 ; 3–18]. Докладний аналіз цієї термінології в її генезисному та порівняльному аспектах зроблений професором М. А. Погорецьким [1, с. 271–291 ; 14–18]. Разом з тим, поняття матеріалів оперативно-розшукової діяльності у Законі України про ОРД продовжує бути не закріпленим, а в правовій науці – дискусійним, що негативно відображається в практичній діяльності правоохоронних органів та суду.

У зв'язку з розробкою нового проекту Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, нового проекту КПК України та реформуванням органів кримінальної юстиції розробка поняття “матеріали оперативно-розшукової діяльності” та його нормативно-правове закріплення є актуальним, що обумовлює мету цієї статті, яка полягає в формуванні поняття “матеріали оперативно-розшукової діяльності”.

У правовій теорії щодо визначення поняття “матеріали оперативно-розшукової діяльності” висловлюються такі точки зору.

Так, В. Ігнатко визначає матеріали ОРД, що можуть бути використані в інтересах кримінального судочинства, як “оперативно-службові документи (протоколи, постанови, довідки, акти, предмети тощо), складені особою, у провадженні котрої перебуває оперативно-розшукова справа, за результатами проведення передбачених у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” і відомчими нормативними актами оперативно-розшукових заходів, у яких відображені джерела і способи отримання достатніх даних, що вказують на наявність у діянні особи (осіб) ознак злочину, а також фактичні дані, які можуть бути використані як підстави і приводи до порушення кримінальної справи, проведення слідчих дій і отримання доказів у справі” [9, с. 52–53].

З такою точкою зору обгрунтовано не погоджується М. А. Погорецький. Він справедливо зауважує, що поняття “матеріали” з точки зору семантики визначається як різноманітні відомості, дані, зібрання документів, відомостей про що-небудь, те, що призначене для того, на що вказує зміст означення. Виходячи з аналізу норм Закону України

про ОРД (статті 1, 6, 7, 8, 9, 9¹, 9², 10) і відомчих нормативних актів, можемо зробити висновок, що “матеріали оперативно-розшукової діяльності” – це різноманітні носії фактичних даних і відомостей, документи, предмети, що містять у собі фактичні дані (відомості, інформацію, дані) та їх носії, які отримуються в ході ОРД і зосереджуються в оперативно-розшукових справах [1, с. 271].

Автор слушно зазначає, що відповідно до Закону про ОРД і відомчих нормативних актів оперативні підрозділи при проведенні гласних оперативно-розшукових заходів (далі ОРЗ) уповноважені отримувати від громадян, організацій, підприємств і установ, незалежно від їх форм власності, посадових осіб, представників влади, засобів масової інформації документи й інші матеріали: заяви громадян, повідомлення організацій, підприємств, установ, посадових осіб про підготовлювані, ті, що вчиняються, або вчинені злочини; пояснення громадян, посадових осіб; матеріали перевірок, інвентаризацій, ревізій фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій; відповіді на офіційні запити організацій, підприємств, установ, посадових осіб з питань, що входять до їх компетенції; копії документів архівних кримінальних справ, кримінальних справ, що перебувають у провадженні правоохоронних чи судових органів (копії відповідей на запити правоохоронних і судових органів, копії пояснень громадян й посадових осіб, копії протоколів допитів, обшуків, виїмок, оглядів та ін.) тощо.

Окрім зазначених, в оперативно-розшукових справах також зосереджуються матеріали ОРД, що фіксують діяльність осіб (оперативного працівника, начальника оперативно-розшукового підрозділу), які здійснюють ОРД, а також матеріали ОРД, що відбивають хід ведення оперативно-розшукової справи, а саме: рапорт оперативного працівника про виявлені у ході проведення ОРЗ протиправні діяння, що містять ознаки злочинів, виявлення і припинення яких віднесено до компетенції відповідних підрозділів, що здійснюють ОРД, інші документальні матеріали, в яких містяться підстави для заведення оперативно-розшукових справ; узагальнюючі довідки, складені за результатами аналізу отриманої в ході роботи у справі інформації та її правової оцінки, з відповідними пропозиціями прийняття управлінських і процесуальних рішень; постанови про заведення, тимчасове припинення та закриття оперативно-розшукової справи, а також матеріали ОРД, що фіксують план ОРЗ; отримані результати перевірки первинної оперативної інформації про протиправну діяльність; матеріали перевірки за автоматизованими банками даних та оперативними обліками СБ України, а також оперативно-довідковими картотеками УМВС – МВС України; плани проведення окремих оперативних заходів (оперативні комбінації, експерименти та ін.); копії письмових завдань особам, які перебу-

вають з оперативними підрозділами в негласних конфіденційних відношеннях; матеріали ОРД, отримані від таких осіб і в ході проведення негласних ОРЗ (рапорти, довідки, меморандуми, фото-, кіноплівки, аудіо-, відеодиски, протоколи тощо).

Залежно від виду оперативно-розшукових справ, визначених відповідними нормативно-правовими актами, у них зосереджуються матеріали ОРД про фактичні дані, а також дані про їх джерела, які можуть бути використані в інтересах кримінального судочинства, зокрема: про ступінь небезпеки в діях осіб, що розробляються, оцінку завданої ними шкоди їх злочинними діяннями; нові виявлені фактичні дані, які підтверджують або спростовують початкові підозри; обставини, які виключають притягнення осіб, що розробляються, до кримінальної відповідальності; механізми і причини вчинення злочинів та умови, що сприяють вчиненню злочинних дій, заходи щодо їх усунення; особу, що розробляється, та її злочинні зв'язки; мотиви вчинення протиправних діянь; про конкретних осіб, що готують (вчинили) злочин, або про ймовірне місцезнаходження особи, що розшукується у зв'язку з переходом від органів досудового слідства, суду або ухиляється від відбування покарання; коло осіб, яким відомо про факт злочину або підготовку до його вчинення; обставини вчинення злочину, прикмети злочинців; підготовку злочину або локалізацію негативних наслідків вчиненого злочину; найбільш вірогідні мотиви вчинення злочину та інформацію, яка сприяла б встановленню конкретних осіб, що вчинили злочин або готують його; додаткові відомості стосовно об'єкта розшуку, що мають суттєве значення для проведення розшукових заходів; усі зв'язки розшукуваного, з'ясування можливої появи у них розшукуваного чи їх обізнаності про його місцезнаходження; дані обліків органів внутрішніх справ, податкових органів, медичних закладів, установ соціального забезпечення, військкоматів, відділів кадрів підприємств, установ та організацій, інших відомств та організацій, у яких здійснюються документальні обліки населення; про епізоди злочинної діяльності особи чи групи осіб, щодо яких порушено та розслідується кримінальна справа, а також їх співучасників; осіб, які можуть бути свідками у кримінальній справі; місцезнаходження майна, цінностей, коштів, здобутих злочинним шляхом, а також іншого майна, цінностей та коштів, що належать особам, які притягуються до кримінальної відповідальності, з метою забезпечення можливої конфіскації для відшкодування завданої шкоди; місцезнаходження підозрюваних та обвинувачених у кримінальній справі; негативний вплив зв'язків осіб, що розробляються, на хід розслідування кримінальної справи; причини й умови, які сприяли вчиненню злочинних дій; про злочинні плани й наміри, передусім міжрегіональних і міжнародних, організованих злочинних угруповань.

вань, їх структуру, склад і керівні ланки; корумповані зв'язки цих угруповань в органах державної влади та управління, їх економічне підгрунття, тактику й механізми злочинної діяльності; намагання організованих злочинних угруповань встановити корумповані зв'язки з державними службовцями та посадовими особами, співробітниками правоохоронних і контролюючих органів, органів управління, військових формувань України, а також спроби втягнення їх у злочинну діяльність; здійснення організованими злочинними угрупованнями таких тяжких та особливо тяжких злочинів, як терористичні акти, вбивства “на замовлення”, захоплення заручників, посягання на життя державних і громадських діячів, працівників правоохоронних органів, керівників кредитно-фінансових установ чи промислових структур тощо; масштабні контрабандні акції, фінансові афери, проникнення в життєво важливі сфери економіки; порушення встановленого порядку вивезення за межі України сировини, матеріалів, обладнання та технологій, які можуть бути використані для створення ракетної, ядерної, хімічної, інших видів зброї, військової та спеціальної техніки; а також у сфері нелегальної міграції, незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових, радіоактивних та отруйних речовин, наркотичних засобів і прекурсорів; розповсюдження найманства або незаконної участі громадян України у збройних конфліктах інших держав; лідерів чи учасників злочинних груп та організацій тощо [1, с. 272–274].

М. А. Погорецький робить висновок, що матеріали ОРД – це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю [1, с. 275].

Матеріали ОРД, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, — це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та можуть бути використані для прийняття рішень у кримінальному процесі [1, с. 275–276].

На нашу думку, такі сформульовані поняття матеріалів ОРД В. Ігнатком та М. А. Погорецьким потребують певних уточнень.

На наш погляд, не можна відносити до матеріалів ОРД лише документи ОРД, складені особою, в провадженні якої перебуває оперативно-розшукова справа, як це зазначає В. Ігнатко, тому що до матеріалів ОРД відносяться й оперативно-службові документи, які складають уповноважені особи, та інших оперативно-розшукових підрозділів (оперативного документування, оперативно-технічних підрозділів, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та ін.), документи, які отримують

ються як гласно, так і негласно оперативно-розшуковими підрозділом у передбачений законом спосіб від фізичних та юридичних осіб, документи та предмети, виявлені оперативно-розшуковим підрозділом у ході проведення ОРЗ.

Необґрунтованим є, на наш погляд, віднесення до матеріалів ОРД лише тих, які “можуть бути використані як підстави і приводи до порушення провадження у кримінальній справі, проведення слідчих дій та отримання доказів у справі”, як пише В. Ігнатко, оскільки матеріали ОРД використовуються і для прийняття інших рішень у кримінальній справі, наприклад, для застосування заходів примусу, для застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства та членів їх сімей, а також для їх скасування. Окрім того, матеріали ОРД можуть бути не лише приводами та підставами для порушення провадження у кримінальній справі, а й підставами для прийняття рішення про відмову в його порушенні.

На наше переконання, матеріали ОРД, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, – це будь-які носії фактичних даних і відомостей про їх джерела (документи, предмети, що містять у собі фактичні дані (інформацію) або їх носії), які отримуються в ході ОРЗ уповноваженим на те суб'єктом, містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю, можуть у подальшому використовуватися для прийняття рішень у кримінальному процесі й зосереджуються в оперативно-розшукових справах, передбачених відповідними відомчими нормативно-правовими актами.

Більш обґрунтованим є визначення матеріалів ОРД, сформульоване М. А. Погорецьким. Проте, на наш погляд, воно потребує вказівки на те, що такі матеріали повинні зосереджуватися у відповідній оперативно-розшуковій справі.

Оперативно-розшукова інформація (оперативні дані) являє собою зміст матеріалів ОРД. У свою чергу, і оперативно-розшукова інформація, і матеріали ОРД є результатами оперативно-розшукової діяльності.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що сформульоване нами поняття матеріалів ОРД доцільно включити в окрему статтю як чинного Закону України про ОРД, так і у новий проект Закону України про ОРД, що усуне розбіжності в розумінні сутності цієї правової та гносеологічної категорії й сприятиме підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю й захисту прав, свобод і законних інтересів людини від злочинних посягань.

Список використаних джерел

1. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. — 576 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України станом на 25 листоп. 2001 р.) / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.yablonsky.com.ua/Z2135_1992.htm.
3. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. — М. : Юрид. лит., 1991. — 208 с.
4. Грошевий Ю. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності / Грошевий Ю., Дідоренко Е., Розовський Б. // Право України. — 2003. — С. 73–78.
5. Дидоренко Э. А. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве / Дидоренко Э. А., Кириченко С. А., Розовский Б. Г. — Луганськ : ЛАВС, 2000. — 95 с.
6. Долженков О. Ф. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності : [монографія] / Долженков О. Ф., Тарасенко В. Є., Єськов С. В. ; МВС України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. — 168 с.
7. Доля Е. А. Формирование доказательств на основе результатов оперативно-розыскной деятельности : [монографія] / Е. А. Доля. — М. : Проспект, 2009. — 376 с.
8. Зажицкий В. И. Результаты оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве : теория и практика / В. И. Зажицкий. — СПб. : Изд-во Р. Русланова “Юрид. центр Пресс”, 2006. — 449 с.
9. Ігнатко В. Поняття матеріалів оперативно-розшукової діяльності, що використовуються в інтересах кримінального судочинства / В. Ігнатко // Право України. — 2004. — № 11. — С. 52–53.
10. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация / С. С. Овчинский ; [под ред. А. С. Овчинского и В. С. Овчинского]. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 376 с.
11. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С. М. Стахівський. — К. : НАВС, 2005. — 272 с.
12. Шумило М. Є. Про узгодження КПК України із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” // Концепція розвитку законодавства України : матер. наук.–практ. конф. — К. : Ін-тут законодавства Верховної Ради України, 1996. — С. 456–458.
13. Комментарий к Федеральному закону “Об оперативно-розыскной деятельности” / Отв. ред. А. Ю. Шумилов. — М. : Вердикт — 1М., 1997. — 208 с.
14. Погорецький М. А. Матеріали оперативно-розшукової діяльності і докази у кримінальному процесі: проблеми співвідношення / М. А. Погорецький // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матер. наук.–практ. конф. (м. Харків, 24–25 трав. 2005 р.) / Відп. за вип. Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. — Х. : НЮАУ, 2005. — С. 617–621.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

15. Погорецький М. А. Матеріали оперативно-розшукової діяльності: до визначення поняття / М. А. Погорецький // Вісник прокуратури. — 2007. — № 12. — С. 43–50.

16. Погорецький М. А. Результати оперативно-розшукової діяльності / М. А. Погорецький // Право України. — 2007. — № 7. — С. 102–105.

17. Погорецький М. А. Оперативно-розшукова інформація : до визначення поняття / М. А. Погорецький // Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ. — 2007. — Вип. 36. — С. 13–19.

18. Погорецький М. А. Матеріали оперативно-розшукової діяльності (поняття) / М. А. Погорецький // Міжнародна поліцейська енциклопедія : [у 10 т.] / відп. редактори : В. В. Коваленко, Є. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К. : Атіка, 2010. — Т. VI : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). — С. 429–431.

Статья посвящена определению понятия “оперативно-розыскная деятельность”, его соотношению с понятиями “оперативно-розыскная информация” и “результаты оперативно-розыскной деятельности”, а также раскрытию роли этого понятия для повышения эффективности борьбы с организованной преступностью.

The article is devoted to the determination of the concept “operative-investigative activity”, to its correlation with concepts “operative-investigative information” and “results of operative-investigative activity”, and also to the examination of the role of this concept for the increase of the efficiency of fight against organized crime.

Стаття надійшла до редакції журналу 20 жовтня 2010 року.